

A VASÁRNP TÁRSASÁG*

NOVÁK ZOLTÁN

A Vasárnap Kör¹ az első világháború idején (1915 decemberétől–1918 decemberéig)² Balász Béla és Lukács György körül kialakult csoportosulás; e csoport állandó és aktív tagjai hozták létre 1917 tavaszán a Szellemi Tudományok Szabad Iskoláját. Írásunk e Társaság kialakulásának, tevékenységének csak a legfontosabb problémáit kísérli meg vázlatosan jelezni, mindenekelőtt Lukács György és Balázs Béla tevékenységére koncentrálna.³

A Társaság szellemi vezére ugyanis Lukács György volt; a csoportosulást kezdeményező, az összejövetellek feltételeit, megmozdulásaikat megteremtő-szervező Balázs Béla. A Társasághoz tartozók nevét egyszerű felsorolással nem lehet megadni, mert állandóan változó, bővülő körrel van szó, amelyben mindig meg kell különböztetni egy aktív magot, és egy változó, merev határokkal nem rendelkező erőteret, amelyben a Társasággal szimpatizálók helyezkednek el.

I. TÖRTÉNETI VÁZLAT

A Társaság esemény- és eszmetörténeti jellemzésének megértéséhez elkerülhetetlenül szükséges, hogy utaljunk azoknak a társadalmi-politikai-eszmei viszonyoknak a leglényesebb vonásaira, amelyek jelzése nélkül a Társaság kialakulása, tevékenysége nem érthető meg. A vonatkozó időszak az imperializmus kialakulásának, majd az első világháborúnak a kora; az Osztrák–Magyar Monarchia látszólagos stabilitásának, majd mindinkább elmélyülő és végsőkéig kiéleződött válságának az időszaka. Magyarország a modern polgári fejlődésbe elkésve kapcsolódott be; történelmének alakulását az Ausztriához való viszony döntően befolyásolta, s az ilyen körülmények között megvalósult tőkés gazdasági és társadalmi haladás az uralkodó osztályok kényszerű kompromisszumaként jött létre.

*A jelen tanulmány egy elkészült kismonográfiának, „A Vasárnap Társaság és Lukács György (Adalékok az első világháború időszaka magyar eszmetörténetének kérdéséhez)” problematikáját mutatja be a kifejtés részletessége és a problémák bizonyításának igénye nélkül.

¹A csoportosulás elnevezését illetően különböző álláspontokkal találkozhatunk; így többen azt Vasárnap Körnek, mások Lukács-körnek nevezik. Ritkábban találkozhatunk a „szellemiek”, „etikusok” megnevezéssel is. A csoportosulásban kialakult használattal megegyezően a Vasárnap Társaság megnevezéssel a Vasárnap Kör és a Szellemi Tudományok Szabad Iskolája együttes tevékenységére, összetartozására kívánunk utalni.

²Vitatott probléma a Társaság megszűnésének időpontja is. Álláspontunk szerint – amelyet majd az alábbiakban kifejünk – a Társaság a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulásával, Lukács Györgynek e pártba való belépésével szűnt meg.

³Lásd * jegyz.

A kapitalizmus megkésett és ellentmondásos fejlődése következtében az országban uralkodó társadalmi-politikai rendszert sajátos kettősség jellemezte: a feudális eredetű régi földbirtokosság és az újonnan kifejlődött burzsoázia – alapérdekeiben közös, s mégis diszharmonikus – együttélése, kettős uralkodó osztálya. Ennek volt – a témánk szempontjából rendkívül fontos – következménye a gazdasági fejlődés és az ország társadalmi és politikai struktúrája közötti ellentmondás, a gazdasági és a politikai hatalom inadekvát volta, amelyből következett, hogy a társadalom szervezetét, politikai és eszmei tudatát nem a gazdaságilag legerősebb osztály, a burzsoázia határozta meg, hanem a volt feudális társadalomhoz még továbbra is ezer szállal kötődő nagybirtokosság, illetve ennek alárendelt szövetsége, a dzsentri.

Ez a társadalmi-gazdasági-politikai struktúra differenciálta az első világháború idején a magyar belpolitika frontjait. A gazdasági-társadalmi tagozódást illetően három nagy csoportról beszélhetünk: a termelési eszközök és a tőke döntő többségével rendelkező, egyre inkább kapitalizálódó földbirtokos és a nagyburzsoá kettős uralkodó osztályról, az általuk kiszákmányolt proletár tömegekről, és a két szemben álló pólus között elhelyezkedő – rendkívül heterogén – középrétegekről. A politikai front tagozódása további differenciálást igényel; itt az egyik tábor, a fölbirtokos-nagyburzsoá reakció tábora a velejéig reakcióssá váló Osztrák–Magyar Monarchia társadalmi és politikai rendszerének fenntartását akarta; a másik tábor, a „történelmi” középosztály, a korszak idején már formálódásnak induló „keresztény” középosztály, amely – a kettős uralkodó osztály között lévő gazdasági, politikai ellentéteket kihasználva – ekkor kezdett hozzá a maga sajátos politikai törekvéseinek megfogalmazásához, lényegében az Osztrák–Magyar Monarchia érintetlenül hagyására törekedve; a harmadik tábor, a polgári demokrácia tábora (egyesült függetlenségek, polgári radikálisok, szociáldemokraták) a következetes polgári átalakulást kívánták és szorgalmazták, végül mindinkább önálló táborként említhetjük a háború folyamán egyre erősebben jelentkező és gyarapodó forradalmi átalakulás erőit, a baloldali szociáldemokrata ellenzékét és a forradalmi szocialisták csoportjait.

Ha paradoxonnak tűnik is, a Vasárnap Társaság – amelynek társadalmi bázisa a középrétegekhez tartozó új polgári értelmiség zsidó szárnya volt – nem helyezhető el ezen politikai tipológia egyikének a keretében sem. A Vasárnap Társaság politikai programja nem volt egységes program; politikai elképzeléseik domináns mozzanata, az „etikai idealizmus” által intencionált romantikus antikapitalizmus nem jelenthetett a kor társadalmi-politikai fejlődésében olyan reális alternatívát, amelyet vagy az említett típusok egyikében elhelyezhettünk, vagy mellettük, önálló típusként felsorolhattunk volna. A Vasárnap Társaság lényegét egy társadalmilag meghatározott eszmetörténeti folyamatként írhatjuk körül.

A korabeli Magyarország társadalmi-politikai életében megnyilvánuló kettősség a szellemi élet területén különös élességgel és ellentmondásokkal jelentkezett; ezek a folyamatok ugyanakkor összekapcsolódtak a társadalmi élet mind szélesebb területén jelentkező elidegenedéssel, amelyet különösen érzékenyen az értelmiség élt át, s erre a folyamatra a legkülönbözőbb módon – a forradalmi szembenállástól a polgári társadalom direkt apológiájáig – reagált.

A dzsentri „süllyedése” következtében megjelent a szabad értelmiségi pályákon is, ahol szemben találta magát a pozicionálisan egyre emelkedő új polgári értelmiséggel – melynek jelentős hányada zsidó származású volt –; itt, a szabad értelmiségi pályákon – már

egyáltalán nem volt túlnyomó és vitathatatlan a dzsentri szellemű középosztály vezető szerepe, ezen a területen jött létre a középosztály polgári magja; éppen ezért a dzsentri itt indított egyre élesedő harcot a polgári, mindenekelőtt a zsidó intelligencia visszaszorítása végett. Ily módon a középosztály e két ellentétes pólusa között a fentiek miatt szükségképpen kiéleződött a pozicionális és eszmei-politikai konfliktus; a századelő magyar eszmetörténetének problémáit, az egész korszakon végigvonuló ún. „zsidókérdés”-t, a század elején megerősödő újkonzervativizmust, az ekkor jelentkező jobboldali radikalizmust is csak ebből a társadalmi-politikai szembenállásból érthetjük meg.

A Vasárnap Társaság társadalmi bázisa ez az új polgári, mindenekelőtt a zsidó származású értelmiség volt; ez az értelmiségi réteg a dzsentrivel való harca következtében s saját asszimilálódásának ehhez kapcsolódó társadalmi, politikai nehézségei miatt is élesen bírálta a kapitalista Magyarország jelentős feudális maradványokkal terhes gazdasági, társadalmi, politikai viszonyait, ezzel együtt kifejezte – az imperializmus korának más értelmiségi csoportjaihoz hasonlóan, de talán intenzívebben és megdöbbentőbben – azt a válságot, azokat az ellentmondásokat, amit éppen az imperializmusba való átmenet hozott az élet minden területén. A századfordulótól kezdve az újkonzervatív politikai koncepció által erőteljesen szorgalmazott antiszemita nacionalizmus nemcsak lelassította és akadályozta a zsidóság asszimilálódását, hanem bizonyos disszimilációt is megindított; ez a zsidó értelmiség jelentős csoportjaiban felvetette a hovatarozás bizonytalanságát, létrehozta a közösségi lojalitás és az identitás válságát, melynek megjelenési formája a nemzeti és osztályszerű meghatározottságtól való elfordulás, a „szabadonlebegés” volt, ami egy korai, ellentmondásos jellegű „internacionalizmusban”, sajátos kozmopolita elvágyódásban is jelentkezett. Ez a társadalmi talaj rendkívül alkalmas volt a különböző irracionalista filozófiák kialakulásához.

A Vasárnap Társaságban csoportosuló zsidó értelmiség ezt a társadalmi, politikai ellentmondást élte át, tevékenységében ezt testesítette meg; ez határozta meg gyakorlati cselekvéseik jellegét, azt a „politikai inkognitót”, amely tudatos elfordulás volt a korabeli Magyarország politikai életének konkrét problémáitól; ez volt a politikai, társadalompszichológiai, tudati alapja a „szabadonlebegő” helyzetük vállalásának. Ez a társadalmi, politikai helyzet alakította ki a Vasárnap Társaság eszmei-politikai jellegét, amelyet nem lehet sem az egyértelmű haladás,⁴ sem az egyértelmű reakció⁵ kritériumaival jellemezni; politikai és eszmei álláspontjuk különös, amalgám volt, amelyben a haladó és a reakciós tendenciák együttesen léteztek. Eszmei álláspontjukat a nyugat-európai polgári gondolkodásban a századfordulóra uralkodóvá váló irracionalista életfilozófia határozta meg, amely keveredett az újkantiánus nézetekkel, Kant irracionalista átértelmezésével; ezzel együtt a miszticizmus, vallásos „ateizmus” jellemezte a csoportosulást, ez egyeseknél összekapcsolódott az életfilozófiai magatartással; a kultúrelidegenedés ambivalens kifejezése és bírálata, az etikai idealizmus náluk romantikus antikapitalizmussal párosult. Eszmei álláspontjuk kialakulásában különösen hatott rájuk Meister, Eckhart, Kant, Kierkegaard, Dosztojevszkij és G. Simmel.

⁴ A magyar szakirodalom (mindenekelőtt Fehér Ferenc és Márkus György vonatkozó tanulmányai) a csoportosulást, mindenekelőtt Lukács, ellentmondásos fejlődésének progresszív tendenciáit hangsúlyozza.

⁵ Ritkábban ezzel a törekvéssel is találkozhatunk. Lásd pl. az emigráns Hanák Péter: „A filozófus Lukács”, Párizs 1972.

A Vasárnap Társaság létrehozásának oka és tevékenysége nem volt más, mint e társadalmi, politikai és szellemi válság kifejezése, és e válság által felvetett problémák sajátos megoldási kísérlete.

II. A VASÁRNAP KÖR

A Kör megalakításának tervét Balázs Béla hosszabb időn keresztül dédelgette⁶; és amikor a magyar progresszió által elítélt háborús „kalandja” után – 1915 őszén – felmentést kap a katonai szolgálat alól, Budapesten, a Naphegy utca 19. sz. alatti villában bérel egy kis lakást. Ezzel szinte egyidőben Lukács György – mivel katonai segédszolgálatra alkalmasnak találták – kénytelen Heidelbergből Budapestre jönni és katonai szolgálatot teljesíteni; Lukács 1915 decemberétől 1916 júliusáig van Budapesten – ekkor őt is felmentik a katonai szolgálat alól –, s szabad idejének nagy részét Balázs Béláéknál tölti.

Balázs Béla a lakásán kezdődő összejövetelekről naplójában először 1915 december 12-i bejegyzéssel tudósít, majd az induló Körről bővebben a december 22-i és 23-i bejegyzések szólnak.⁷ Balázs a kezdeti időktől fogva beszél egy aktív magról, állandó törzsről, amelyet rajta kívül Lukács György, Fogarasi Béla, Mannheim Károly, Ritoók Emma, Antal Frigyes, Hauser Arnold, Láng Juliska, Hajós Edit és Schlamadinger (később Hamvassy) Anna alkotnak; ugyanakkor az összejövetelekre ritkábban, időszakosabban járókat is feljegyzi, elsőként ezek közül Polányi Mihályt, Révész Gézát, Lesznai Annát említi meg.

Azt, hogy ezeken a vasárnap délutánokon miről folyt a beszélgetés és a résztvevők milyen álláspontot képviseltek, csak fő vonásaiban tudjuk rekonstruálni. Ennek bemutatásában Balázs Béla korabeli naplóinak részleteire, a csoportosulás tagjainak ebben az időszakban írott leveleire, ezen időszakban született műveikre és a mind tömegesebbé váló (s ezzel együtt növekvő ellentmondásokat tartalmazó) visszaemlékezéseikre⁸ támaszkodhatunk.

A beszélgetéseknek két állandó témája volt: a művészet és a lélek problémája. A művészet kapcsán egyrészt elméleti-esztétikai problémákat, többek között Lukács készülő művének, a „Heidelbergi Esztétiká”-nak a téziseit vitatták meg, másrészt a Kör tagjainak, Balázs Bélának, Ritoók Emmának és Lesznai Annának készülő, vagy elkészült írásait hallgatták, majd vitatták meg. A másik téma, a lélek lényegének az értelmezése, az etikus és az empirikus élet mibenléte és egymással való kapcsolata, az első témánál is fontosabb volt, s különösen 1916 első felében – amikor Lukács György is rendszeresen részt vett az összejöveteleken – dominált.

A csoport tagjai létük elidegenedettséget az etikus és az empirikus élet egymást kizáró voltában tudatosították; az empirikus életet, a mindennapok világát a véletlenek kusza

⁶ Balázs Béla levele Lukács Györgyhez, 1915. febr. 28. (MTA Filozófiai Intézet Lukács Archivum.)

⁷ Balázs Béla naplója, Ms 5023/19., 38., 47. MTA Könyvtára Kézirattára.

⁸ Ezek közül a legfontosabbak: Beszélgetés Lukács Györggyel („Irodalmi Múzeum”, Bp. 1967, Emlékezések I.); rádióbeszélgetés Lukács György és Arnold Hauser között („Valóság”, 1969/11.); beszélgetés Lesznai Annával („Irodalmi Múzeum”, Bp. 1967, Emlékezések I.); valamint Lesznai Anna 1968. aug. 18-án az MSZMP KB Párttörténeti Intézetében tett nyilatkozata (H-1-79).

halmazaként fogták fel, értelmetlennek tartották; az igazi, autentikus életnek a lélek szféráját tekintették, s ezért keresték a „lélektől lélekig” vezető utat, mert lelki közösségekben, etikai síkon kívánták életüket élni.⁹ Ennek keretét, ezt az igényt is kielégítendő hozták létre a Vasárnap Kört.

Balázs Béla, Lukács György, Hajós Edit és Hamvassy Anna ennél is szorosabb közösséget kívántak létrehozni, együtt terveztek és éveken át álmodoztak arról, hogy valahol Németországban földet bérelnek és a két nő zöldségtermesztéssel foglalkozva tartja el mindnyájukat. Hajós Edit – az orvosi diploma megszerzése után – hozzá is kezdett a kertészkedés kitanulásához; Paul Ernst felajánlotta, hogy München mellett vesz birtokot számukra, hogy tervüket, a „Misbeet”-et megvalósíthassák.¹⁰ Végül is ebből a tervüktől nem lett semmi.

Ezt a lelki közösséget igyekeztek megteremteni a Kör tagjai egymással való baráti kapcsolataikban is. Nem látták, hogy a társadalmi létük által determinált elidegenedést, atomizálódást mint individuumok, személyes baráti kapcsolataik által nem szüntethetik meg; a köztük való emberi viszonyok alakulásának a vizsgálata törekvéseik kudarcát egyértelműen mutatja, elég ha Balázs Béla és Lukács György viszonyára, illetve mindkettőjük Mannheim Károlyhoz fűződő kapcsolatára utalunk.

Balázs Bélánál a barátság, a generációjához való viszony a családi kötődésnél is sokkal fontosabb volt. Lukács Györggyel 1904 körül a Thália szervezése során ismerkedett meg, majd valószínű, hogy 1906–1907 telén Berlinben, G. Simmel szemináriumán kerültek közelebb egymáshoz. Kapcsolatuk az idő múlásával sem vált azonban mély emberi barátsággá, hanem sajátos kettősség jellemezte: eszmei-politikai szövetség egyrészt, tartózkodás (esetenként ridegség) másrészt. Balázs naplóiban állandóan foglalkozik viszonyuknak ezzel a felemás voltával, s rezignált fájdalommal veszi tudomásul¹¹. Ez jellemzi Lukács és Balázs Mannheimhez való viszonyát is: az évek során tartalmas emberi kapcsolat, barátság ugyanis egyikőjük részéről sem alakult ki.¹²

Ha megnézzük, hogy emberi kapcsolataik – törekvéseik ellenére – miért nem váltak tartalmassá, akkor Balázs és Lukács személyiségének – létükből fakadóan két lehetséges, de – ellentétes jellemzőjére kell utalnunk, ahol mindkettőjükönél közös az alapprobléma: az etikus és az empirikus élet elválasztása, az ezek intencióit megvalósító cselekvések és magatartások egymást kizáró volta. Balázs a két síkot teljesen függetlenítette egymástól és viselkedésében, gyakorlati tetteiben igazi egoistaként, narcisztikus önimádattal valóította meg önmagát; ennek csak egyik megnyilatkozása volt a szexuális életében jelentkező gátlástalansága. Lukácsnál e két sík elválasztása következtében az etikai szféra intencióinak feltétlen követése rigorisztikus, sokszor antihumánus tendenciákkal párosult, amelynek szintén csak egy megnyilvánulási területe volt, magánélete (Seidler Irmával kapcsolatos „kierkegaard”-i tette, első feleségével, Ljena Grabenkóval való házassága stb.). A Lukács György és Balázs Béla közötti viszony ellentmondásainak ez volt az alapja.

Létük elidegenedettsége megszüntetésének másik torz kifejeződési területe a vallásosság volt. A Vasárnap Kör összejöveteleinek vallásos-misztikus atmoszférája közismert

⁹ Balázs Béla naplói, uo. 40., 56., 74., 76., 71.

¹⁰ Balázs Béla naplói, 1918. febr. 21., uo. 22.

¹¹ Balázs Béla naplói, 1916. február, november 3., uo. 54., 83.

¹² Mannheim Károly levele Lukács Györgyhez, 1916. szept. 6. (MTA Filozófiai Intézet Lukács Archivum); Balázs Béla naplói, 1918. szept. 27. (21., 34.)

volt,¹³ a lélek értelmezésének vallásos megoldásai a beszélgetések állandó témája volt. Lukács György 1907-ben tért át a zsidó hitről az ágostai hitvallású evangélikus hitre; Fülep Lajos, a bölcsészdiploma megszerzése után református teológiát végez; Balázs Béla Hajós Edittel való házasságkötése kapcsán 1914-ben katolizál, amelynek értelmére naplói-ban többször visszatér.¹⁴ Vallásosságuk lényege, amelynek két szélső pólusa a miszticizmus és a vallásos „ateizmus” volt, a tételes, történeti vallásokkal szemben egy dezantropomorfabb, a negatív teológia bizonyos mozzanatait is magába foglaló, az újplatonikus misztika (Plotinosz, Meister Eckhart) nézetei által színezett, a kierkegaard-i, a dosztojevszkiji és a simmeli vallásosság hatása alatt létrejött szubtilisebb, metafizikusabb vallásosság volt.

A Vasárnap Kör munkájában jelentős törést hozott az, hogy 1916 júliusában Lukács Györgyöt felmentették a katonai szolgálat alól és visszatért Heidelbergbe. Először csak rádöbbennek arra, hogy Lukács nélkül tartalmatlanná válnak a vasárnapi viták, beszélgetések¹⁵, majd igyekeznek az új helyzethez alkalmazkodni, amelynek következtében a művészet kérdései kerülnek előtérbe, abban a formában, hogy felolvassák, majd megvitatják műveiket. Itt mindenekelőtt Balázs Béla írásairól (melyekre külön fejezetben kívánunk kitérni) és Ritoók Emma regényéről van szó.

Ritoók Emma regényének, „A szellem kalandorai”¹⁶ c. mű főhősének, Donáth Ervinnek – aki végsőig felfokozott individualista, az imperializmus parazita értelmiségének a mintapéldánya volt – a portréját Zalai Béláról mintázta, de mind Balázs, mind Lukács véleménye szerint¹⁷ a Vasárnap Kör atmoszférája is megfogalmazást nyert benne. A regényt a Kör tagjai elolvasták és többször megvitták.

A Kör egy másik tagja, Lesznai Anna is megörököltette a vasárnapi beszélgetéseket. Lesznai visszaemlékezéseiben elmondta, hogy az összefüggésekről jegyzeteket készített, s később e korabeli jegyzetéből nyert ihletet az események felidézésére, amelyeket a „Kezdetben volt a kert” c. regényében¹⁸, valamint verseiben, pl. „Hogy lészen fák feltámadása”,¹⁹ fogalmazott meg. Lukács maga is mindig figyelemmel kísérte Lesznai Anna művészi fejlődését; a Vasárnap Társaság időszakára esik az „Anna Lesznais neue Gedichte” c. írása.²⁰

Itt kell beszélnünk Gergely Tibor karikatúráiról, melyeket a Vasárnap Társaság aktív tagjairól készített. Gergely Tibor – Lesznai Anna második férje – igen fiatalon, a Szellemi Tudományok Szabad Iskolájának hallgatójaként került közel a csoportosuláshoz, két karikatúrasorozatot készített.²¹ Az egyik sorozatot Budapesten, 1918 folyamán, Balázs

¹³Tóth Árpád levele Bródy Pálhoz, 1917. febr. 24. (Tóth Árpád: „Összes Művei”, 5, Akadémiai Kiadó, Bp. 1973, 128.)

¹⁴Balázs Béla naplói, 1915. december 22., 1917 nyara, uo. 48., 111.

¹⁵Hajós Edit levele Lukács Györgyhez, 1916. október eleje; Hamvassy Anna levele Lukács Györgyhez, 1916. október 14. (MTA Filozófiai Intézet Lukács Archivum).

¹⁶Ritoók Emma: „A szellem kalandorai”, Göncöl kiad., Bp. 1922.

¹⁷Balázs Béla naplói, 1916. február, uo. 55., 58.

¹⁸Lesznai Anna: „Kezdetben volt a Kert”, I–II, Szépirodalmi, Bp. 1966, II, 461–462., 475.

¹⁹Lesznai Anna: Kód előtttem, kód utánam; „Válogatott versek”, Szépirodalmi, Bp. 1967, 167.

²⁰„Pester Lloyd” 1918. nov. 29.

²¹A karikatúrák keletkezésének és datálásának kérdései vitákat váltottak ki. Az itt ismertetett álláspont Gergely Tibortól származik, amelyet az 1976. február 10-én kelt, hozzám írott levelében fejtett ki.

Béla Naphegy utcai lakásában rajzolta Gergely; ezek egy papírlapon ott függtek a falon és a Horthy-rendőrség 1919 augusztus végén elkobozta őket. A második sorozatot Gergely — amely jelenleg a hatvani Hatvany Lajos Múzeum tulajdona — 1920 januárjában, a bécsi emigrációban készítette, a csoportosulást belülről ismerő, közvetlen élményére támaszkodva. Ez egyúttal azt is érthetővé teszi, hogy nemcsak a Vasárnap Társasághoz tartozókról, hanem volt tagjaikkal csak később kapcsolatba-szövetségbe lépőkről (így pl. Révai Józsefről) is készített karikatúrákat.

A Vasárnap Kör kapcsán egy problémáról kívánunk még szólni: vitatott és ma még megoldatlan a Körben tevékenykedők pontos megállapítása.²² A probléma tisztázását az is megnehezíti, hogy a későbbi visszaemlékezések és vizsgálódások nem tesznek különbséget sem a Vasárnap Kör tagjai, sem a Szellemi Tudományok Szabadiskolája előadói és hallgatósága között, sem történetileg nem képesek differenciálni (így pl. a bécsi emigráció összejöveteleit is a Vasárnap Kör tevékenységének tartják).

A jelenlegi dokumentum-értékű források ismeretében teljes bizonyossággal csak a következőket állíthatjuk: volt a Vasárnap Körnek egy állandó és többé-kevésbé aktív magja, közéjük Lukács György, Balázs Béla, Fogarasi Béla, Mannheim Károly, Ritoók Emma, Antal Frigyes és Hauser Arnold tartozott; a beszélgetések állandó résztvevői voltak még Hajós Edit, Schlamadinger, később Hamvassy Anna; a beszélgetéseken nem állandóan (de nem egyforma gyakorisággal) vettek részt Lesznai Anna, Láng Juliska, Polányi Mihály, Révész Géza, majd később a Szabadiskola hallgatói közül Radványi László, Káldor György, Tolnay Károly és Gergely Tibor. Ezek a fiatalok (s rajtuk kívül még 50–60 fő) véleményünk szerint sokkal inkább a Szabadiskola hallgatói voltak, semmint a Vasárnap Kör tagjai, ahogy Fülep Lajos is inkább ennek az iskolának az előadója volt.

Biztosan állíthatjuk, hogy nem voltak a Vasárnap Kör tagjai Révai József és Varga Jenő, valamint nagyon valószínű, hogy sem Bartók Béla, sem Kodály Zoltán nem vettek részt a vasárnap délutáni beszélgetéseken.

III. BALÁZS BÉLA IRODALMI-MŰVÉSZI MUNKÁSSÁGA: E TEVÉKENYSÉG LUKÁCS GYÖRGY ÁLTALI MEGVILÁGÍTÁSA

Balázs Béla az első világháború időszakában is jelentős irodalmi-művészeti tevékenységet folytatott;²³ ennek alapos feltérképezése azonban számos nehézségbe ütközik (alkotásai egy részét nem lehet pontosan datálni, előző írásait az újabb kiadások során gyakran megváltoztatta stb.). Ezért Balázs Béla irodalmi-művészi munkásságának csak a

²² A későbbi visszaemlékezések (pl. Lesznai Anna és Arnold Hauser) Bartók Bélától Varga Jenőig a korabeli magyar szellemi élet sok kiválóságát is a Vasárnap Kör tagjai közé sorolták. Ezeknek a visszaemlékezéseknek az állításait többen kritikátlanul elfogadják.

²³ Balázs a Vasárnap Kör időszakában a következő műveit írta, illetve jelentette meg: „Balázs Béla honvéd tizedes naplója”; „Tristan hajóján”, Balázs Béla verse (megj. 1916); „Játékok”, gróf Bánffy Miklós és Berény Róbert rajzaival (megj. 1917); „Halálos fiatalság”, dráma (megj. 1917); „Hét mese”, Kozma Lajos rajzaival (megj. 1918); „Kalandok és figurák”, novellák (megj. 1918). Ezek a művek mind Kner Izidor kiadásában, Gyomán jelentek meg; „Isten tenyerén” (megj. a „Nyugat” 1919 nyári számaiban).

konstans, a Vasárnap Társaság időszakában is érvényesülő elemeit vázoljuk fel, Lukács György „Balázs Béla és akiknek nem kell” c.²⁴ tanulmánykötetének a fényében.

A kötet különböző időszakban született Lukács-tanulmányokat tartalmaz és arra tart igényt, hogy átfogja Balázs addigi írói-költői pályáját. A tanulmányok összegyűjtésének, kiegészítésének és kiadásának gondolata Lukácsban már 1916 nyarán felvetődött, az először 1918 februárjában való megírásával a kötet anyaga össze is állt. Balázs Béla naplóiban pontosan nyomon tudjuk követni a kötet sorsát, létrejöttének folyamatát.²⁵ A kötettel kapcsolatos megjegyzéseink csak a Vasárnap Kör időszakában született Balázs-művekkel foglalkozó Lukács-tanulmányokat érintik, ezeknek is elsősorban csak az eszmei-filozófiai vonatkozásait.²⁶ Úgy hisszük, hogy az eszmei-filozófiai vonatkozások kiemelése részünkről egyáltalán nem önkényes; Lukács – a szellemtörténeti metodológiával teljesen összhangban – nem a szokásos műkritikusi feladatot kívánta ellátni, hanem a művekben megfogalmazott világkép eszmei, történetfilozófiai jellemzését és értelmezését akarta megvalósítani.

A kötet mondanivalójának – mindenekelőtt az Előszónak – egyik központi problémája a Babits Mihállyal való vita²⁷. Lukács Balázs Béla fogadtatását illetően Babitscal szemben hangsúlyozza, hogy itt nem a költői értékekről folyik a vita, hogy itt két erkölcsi világfelfogás áll szemben egymással. Lukácsék „politikai inkognitója” – a már jelzett társadalmi helyzetük és a korabeli Magyarország politikai irracionizmusa miatt – tudatosan vállalt magatartás volt; ők a korabeli Magyarországgal való teljes szembenállásukat ezért elsősorban az etika szférájában fogalmazzák meg, két motívumot különösen hangsúlyozva: a meggyőződés fontosságát, illetve a kompromisszumok elutasítását.

A Lukács és Babits közötti vitában is szociális, politikai és világnézeti ellentétek feszültek, amelynek igazi tartalmát egyoldalúan nem ítéldhetjük meg. Egyrészt ugyanis látnunk kell, hogy Babits érzelm- és gondolatvilága ebben az időszakban sok szállal kötődött a dzsentri középosztályhoz, ő is osztotta a középosztály és a magyar nemesi hagyomány társadalomfenntartó erejét hirdető nézeteket; másrészt Babits nem állt egyedül Lukácsék ellentmondásos, sok vonatkozásban retrográd eszmei-filozófiai koncepciójának az elítélésében, s e téren Babits véleménye tartalmazott sok részgazságot is.

Babits kifogásai közt – az érthetlenség és az ezoterikusság mellett – fontos helyet foglalt el a németességben való elmarasztalás is. Lukács mind saját maga, mind Balázs Béla esetében rámutatott arra, hogy Babits „németesség”-gel kapcsolatos analógiái hamisak, s véleményének igazi tartalma annak az álláspontnak a kifejezése, hogy a magyar költészet lényeges tulajdonságai közé a „mélység” nem tartozik. Ennek kapcsán Lukács Balászról szóló írásainak egyik legfontosabb állítása, hogy Balázs Béla az első a magyar irodalomban, akinek a költészetét alapvetően ez a „mélység” jellemzi.

²⁴ Lukács György: Balázs Béla és akiknek nem kell; „Összegyűjtött tanulmányok”, Kner Izidor kiad., Gyoma 1918.

²⁵ Balázs Béla naplói, 1916. június 26-i és 1918. febr. 21-i bejegyzések, uo. 77., 22.

²⁶ A kötet tanulmányai közül (sorrendben) ezek a következők: 1. Előszó. „Kiknek nem kell és miért Balázs Béla költészete” (1918), 2. „Tristan hajóján” (1916), 3. „Halálos fiatalság” (1917), „Hét mese” (1918).

²⁷ Lukács és Babits között lévő nézetkülönbség először 1910-ben a „Nyugat” hasábjain lezajlott vita során vált nyilvánvalóvá. E vita később is folytatódott; 1916 végén a „Nyugat”-ban megjelent Lukács méltatása Balázs Béla „Tristan hajóján” c. kötetéről, majd e méltatásra Babits válasza, amelyre közvetlenül reagál a Lukács-kötet előszava.

Lukács e „mélység” alatt nem a gondolatok filozófiai mélységét, s ezek művészi megformálását értette, hanem – ekkori misztikus, vallásos, idealista álláspontjának megfelelően – valami „abszolút”-nak a formába öntését. Ennek az „abszolút”-nak a különböző mozzanatait az „ősválóság”, a „lélek”; s az irodalom és a művészet formái nem mások, mint ennek az „abszolút”-nak, illetve mozzanatainak a megformálásai: az „ősválóságot” a mese, a „lélek” állapotait a líra és a dráma formálja meg. Ezt az álláspontját Lukács 1916-ban részletesen a „Tristan hajóján” c. Balázs Béla kötetről írva fejtette ki.

Balázs Béla költészete értékeinek, jelentőségének a megítélésével kapcsolatban a vonatkozó időszakban is nagy nézetkülönbségek voltak; Balázs maga nem kis ambícióval, az Ady utáni második helyre tartott igényt; míg a másik végletes álláspontot Karinthy Frigyes gyilkos dicsérete fejezte ki, aki Lukács tanulmánykötetének címét azért tartotta zseniálisnak, mert a világot pontosan ketté tudta osztani, egyik oldalra helyezve Balázs Bélát, a másik oldalra azokat, akiknek nem kell. A Tanácsköztársaság bukása utáni emigráció hosszú időre elnapolta a vita folytatását; Balázs Bélát, a költőt, az elmúlt tíz év folyamán kezdték a tetszhalálból újra élesztgetni Komlós Aladár, Szabolcsi Miklós, Fehér Ferenc, Radnóti Sándor, írásaikkal.

Balázs fiatalkori költészetének egyik döntő jellemvonására, az emberi bensőség költői kifejezésének megvalósítására való törekvése Komlós Aladár mutatott rá²⁸. Szerinte ez mindenekelőtt abban különbözött a korabeli költői törekvésektől (Babits, Tóth Árpád, Kosztolányi stb. költészetétől), hogy Balázs ezt a bensőséget nem impresszionisztikus módon és eszközökkel, hanem az ember „lelki-szubsztanciájának” keresésével, a lelkek találkozási lehetőségének költői vizsgálatával igyekezett realizálni, megteremtteni ezzel egy sajátos „lényeg-költészetet”. Komlós a Lukácsnál jelzett „mélység” tartalmát így módon igyekezett konkretizálni.

Balázs Béla költői útjának eddigi legátfogóbb összegezését Szabolcsi Miklós végezte el;²⁹ megértő tárgyilagossággal helyesen mutatta meg Balázs lírájának lényegét, e költészet szimbolikus jellegét. Szabolcsi megmutatta Balázs ellentmondásos világnézetének és költészetének összefüggéseit, kapcsolódását mind az európai irodalomhoz, mind a korabeli magyar művészeti törekvésekhez, s ezáltal képes volt kijelölni Balázs költészetének valóságos helyét és igazi értékeit.

Radnóti Sándor Balázs költészetének egyes vonatkozásait vizsgálta, mindenekelőtt Balázs költői nyelvét, ennek „adys” vonásait; ennek megmutatásával együtt Radnóti hangsúlyozza, hogy Balázs verseit az eredeti hang- és látásmód jellemzi s teszi önállóvá.³⁰

Balázs Béla irodalmi tevékenységének fontos része volt drámaírói munkássága is; a Vasárnap Kör időszakában írta a „Halálos fiatalság” c. drámáját (megjelent 1917-ben), átdolgozta a „Doktor Szélpál Margit” c. művét (megjelent 1918-ban). Balázs a „Halálos fiatalság” elkészült felvonásait felolvasta a vasárnapi összejöveteleken és az elhangzott megjegyzések figyelembevételével alakította ki végső formáját. Az észrevételek közül kétségtelenül Lukács György véleménye volt a legjelentősebb; Balázs ennek során minde-

²⁸ Komlós Aladár: Balázs Béla költészete; „Tárguló irodalom”, Magvető, Bp. 1967.

²⁹ Szabolcsi Miklós: Út a magánytól a közösségig: Balázs Béla; „A magyar irodalom története”, 6, Akadémiai, Bp. 1965, 10. feje.

³⁰ Radnóti Sándor: A sorsát kereső lélek költészete; Balázs Béla: „A vándor énekel”, versek és novellák, Magyar Helikon, Bp. 1975, Előszó.

nekelőtt Lukács drámaelméletét, valamint ellentmondásos erkölcsfilozófiáját fogalmazta meg sajátosan a „Halálos fiatalság”-ban.

Lukács Balázs drámakísérleteit a klasszikus és a shakespeare-i dráma szintézisének tekintette, amely ugyanakkor az utóbbihoz állt közelebb, de ezzel együtt is Lukács szerint valami újat jelentett a drámairodalom történetében; ennek az újnak az a lényege, hogy Balázs drámái „lélekdrámák”, Dosztojevszkij epikai törekvéseinek drámái megfelelői. Lukács és Balázs véleménye szerint ezek a drámái törekvések egy új ellenzéknek a megnyilatkozásai, s azt jelzik, hogy a polgári társadalom drámaellenes volta következtében nem alkalmas nagy tragikus konfliktusok megteremtésére, illetve ezek csak a „lélekvalóság” síkján jöhetnek létre.

Fehér Ferenc a lukácsi teóriát és Balázs drámái törekvéseit több tanulmányában vizsgálta.³¹ Fehér Balázs drámáinak különböző értelmezési lehetőségeire utalva hangsúlyozza, hogy – a mindennapi élet és az igazi, az autentikus élet, a „lélekvalóság” lukácsi szembeállítás és egymást kizáró volta miatt – Balázs drámáiban nincs igazi drámai feszültség, Lukács metaetikai álláspontjának alkalmazása következtében Balázs drámái metadramák, anti-tragédiák.

Lukács írása Balázs meséivel is foglalkozik, a „Hét mese” c. kötet megjelenése kapcsán. Igaz ez a tanulmány alig kapcsolódik közvetlenül Balázs Béla meséihez; a mesegyűjtemény inkább csak apropó ahhoz, hogy a meseforma sajátosságának megvilágítása során Lukács ebben az írásában őszintén feltárja szellemi világának mély meghasonlottságát és görcsös kiütkeresését. E tanulmányban Lukács, a misztikus lázadó, a „valóságos” világgal szemben a tiszta meseforma által teremtett, „megtalált” világban fedezi fel azt a szférát, amely a maga mágikus, varázsos, értelemmel át nem fogható jellegénél egy minden létezőnél jelentősebb, „megváltott világot” foglal magába.

Fehér Ferenc mutatott rá Balázs meséivel foglalkozó tanulmányában³² azokra a közvetítésekre, Balázs meséiben megtalálható mozzanatokra, amelyek lehetővé tették Lukács számára vallásos meggyőződésének kifejezését; ez a közvetítő Dosztojevszkij, pontosabban regényeinek alapvető intenciója: a megváltás. Balázs ugyanis a mese egy megújított, modern válfajával kísérletezett, ahol is a meseforma alkalmas volt a tanulság, a példázat adta „erkölcsi haszon” segítségével arra, hogy a Lukács által is központi problémának tartott megváltást megfogalmazza, az ehhez való utat megmutassa.

Balázs a költészetében és a drámáiban kifejezett problémákat epikusan is megpróbálta megfogalmazni; a vonatkozó időszakban írta első regényét, az „Isten tenyerén” címmel³³, valamint novelláit.³⁴ A Vasárnap Kör fennállásának egész időszaka alatt birkózott Balázs Béla regényének a megírásával. A regény tipikus individualisztikus művészregény;

³¹ Fehér Ferenc: Nárcisszus drámái és teóriái; Balázs Béla: „Halálos fiatalság”, Magyar Helikon, Bp. 1974, Előszó.

³² Fehér Ferenc: Balázs Béla meséi és misztériumai; Balázs Béla: „Az álmok köntöse: Mesék és játékok”, Magyar Helikon, Bp. 1973, Előszó.

³³ A regénynek három változatát ismerjük. Az első változat született a Vasárnap Kör időszakában és 1919 nyarán a „Nyugat” két nyári számában jelent meg „Isten tenyerén” címmel; a második változat szintén ezen a címen jelent meg 1922-ben Kolozsvárott. A harmadik – utolsó változat – 1924–25 körül Bécsben készül el és 1930-ban Frankfurtban jelenik meg németül „Unmögliche Menschen” címen. (Magyarul: Balázs Béla: „Lehetetlen emberek”, Szépirodalmi, Bp. 1965.)

³⁴ Itt mindenekelőtt „Az én orosz barátnőim” novellaciklusra utalunk; Balázs Béla: „Kalandok és figurák”, Kner kiad., Gyoma 1918.

tele van önéletrajzi motívumokkal; témája a pesti, illetve a szabadkai művészi-polgári, nagypolgári világ életének, dilemmáinak a bemutatása, létezésük értelmetlenségének az ábrázolása. A regény „hősei” szabadon, családi kötöttség nélkül „anarchikus-romantikus” lázadásban kívánnak élni, ennek a lázadásnak azonban nincs határozott célja, s mert a regény szereplői semmivel sem tudnak azonosulni, s ugyanakkor valamilyen határozott programot sem képesek körvonalazni, szellemi hajótörötként vegetálnak.³⁵

Balázs Béla művészi tevékenységében jelentős helyet foglalnak el misztériumai, táncjátékai, opera-szövegkönyve, irodalmi-művészi tevékenységének Kodály Zoltánhoz és Bartók Bélához kapcsolódó számai. Bármennyire is fontosak azonban e vonatkozások, írásunk vázlatjellege nem teszi lehetővé e problémák bemutatását.

IV. A SZELLEMI TUDOMÁNYOK SZABAD ISKOLÁJA

A Vasárnap Kör aktív tagjai 1917 tavaszán Balázs Béla munkahelyén, az Országos Pedagógiai Szeminárium helyiségében hozták létre a Szellemi Tudományok Szabad Iskoláját, Balázs naplóiban 1917. febr. 11-i bejegyzéssel írt először az iskoláról³⁶; a szabadiskola már március közepén megkezdte tevékenységét, kinyomtatták az első félév programját, amelyben a következő előadásokat és szemináriumokat hirdették meg:

ELŐADÁSOK

a szellemi tudományok köréből

1917. március–június

(Az előadások március 16-án du. 6 órakor kezdődnek)

Balázs Béla: Dramaturgia.

Március 16., 23., 30.; április 13., 20., 27-én du. 6–7 órakor.

Fogarasi Béla: A filozófiai gondolkodás elmélete.

Március 16., 23., 30.; április 6., 13., 20., 27-én du. 7–8 órakor.

Fülep Lajos: A nemzeti jelleg problémája a magyar képzőművészetben.

Április 17., 24.; május 1., 8., 15-én, du. 7–8 órakor.

Hauser Arnold: A Kant utáni esztétika problémái.

Március 20., 27.; április 3., 10., 17., 24.; május 1-én du. 6–7 órakor.

Lukács György: Etika.

Május 8., 15-én du. 6–7; május 22., 29-én du. 7 órakor.

Mannheim Károly: Ismeretelméleti és logikai problémák.

Május 4., 11., 18., 25.; június 1., 8-án du. 6–7 órakor.

Ritók Emma: Az esztétikai hatás problémái.

Május 22., 29.; június 5-én du. 6–7 órakor.

SZEMINÁRIUMOK

Antal Frigyes: Cézanne és a Cézanne utáni festészet.

Március 20., 27.; április 3., 10-én du. 7–8 órakor.

Kodály Zoltán: A magyar népdalról.

Május 4., 11., 18., 25-én du. 7–8 órakor.

³⁵ Lásd Szabolcsi Miklós: Balázs Béla. Előszó; Balázs Béla: „Lehetetlen emberek” és Fehér Ferenc: Balázs Béla: Lehetetlen emberek; „Kortárs”, 1971/10.

³⁶ Balázs Béla naplója, 1917. febr. 11.; uo. 6. és Balázs Béla levele Lukács Györgyhez Heidelbergbe, 1917. március.

A szabadiskola előadásainak irányát, programjukat a következőképpen foglalták össze:

„Előadások a Szellemi Tudományok köréből

1917 tavaszán ezen a néven előadások sorozatát kezdtük, melynek a már meglévő szabadiskolák mellett az a létjogosultsága, hogy azoktól különbözni kíván.

Különbözni tőlük elsősorban előadásaink karakterében, abban, hogy nem népszerű. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a tudomány népszerűsítése azt a lényegéből kivetkőzteti, és hogy minden gondolat csak azon a színvonalon és azon a nyelven közölhető adekvátan, amelyen megszületett. Előadóink arról akarnak beszélni, ami őket foglalkoztatja, a gondolkodás műhelymelegét közvetítve azoknak, akiknek már nincs szükségük az örökké csak bevezető előadások kézikönyvtudományára.

Ezek az előadások még sokkal inkább különböznek azonban a már létező szabadiskoláktól tárgyukörük céltudatos irányszabásában. Az új spiritualizmusnak és idealizmusnak világszemléletét kívánjuk terjeszteni és annak problémáival foglalkozni. Döntő fontosságot tulajdonítunk ennek éppen ma, mikor már szemmel látható, hogy az európai kultúra a XIX. század pozitivizmusa után határozott fordulatot vett újra a metafizikai idealizmus felé. A spiritualizmus e kétségtelen újjászületése idején fontosnak tartjuk, hogy a mi közönségünk is megismerkedjék a régi problémák mai formáival, mindenekfelett azért, hogy megérezze, hogy nemcsak új tudásokról, hanem még inkább új kultúráról van szó. Új kultúráról – csak a tegnappal szemben újról –, melynek hordozója a most kialakulóban lévő materializmussal szemben a transcendencia problémáinak fontosságát, a relativista impresszionizmussal szemben a princípiumok egyértelmű érvényességét, az anarchikus világnézettel szemben a normatív etika pátoszát hirdeti. Ebben a tekintetben rokonoknak érezzük magunkat minden idealista korról és minden kor őszinte idealistáival. Az ő szép tradíciójukat, mely nálunk Magyarországon is megvan, akarjuk mi újra felvenni, gazdagítani és erősíteni. Tudjuk, hogy eme újraébredő kultúra emberei már számosak Európában és talán nálunk is. Előadásaink csak hozzá kívánnak járulni ahhoz, hogy találkozhassanak és egy új generáció-közösség öntudatában megerősödhessenek.

Az első két szemeszter előadói:

<i>Antal Frigyes</i>	<i>Kodály Zoltán</i>
<i>Balázs Béla</i>	<i>Lukács György</i>
<i>Bartók Béla</i>	<i>Mannheim Károly</i>
<i>Bolgár Elek</i>	<i>Ritoók Emma</i>
<i>Fogarasi Béla</i>	<i>Szabó Ervin</i>
<i>Fülep Lajos</i>	<i>Varjas Sándor</i>
<i>Hauser Arnold</i>	

Felvilágosítással Balázs Béla szolgál a Fővárosi Pedagógiai Könyvtárban (VIII. Mária Terézia tér 8. I. em.).³⁷

³⁷ „Előadások a szellemi tudományok köréből”, 1, Bp. 1918.

Az első szemeszter végén Balázs úgy összegezte tevékenységüket, hogy az iskola várakozáson felül sikerült, átlag 70 hallgatójuk volt s előadásaikban egymást is meglepték képességeikkel.³⁸

Nincs terünk, hogy részletesen bemutassuk az elhangzott előadásokat, illetve a kutatás jelenlegi állásában velük kapcsolatosan még sok a nyitott kérdés. Ezt figyelembe véve a következőket tartjuk fontosnak elmondani.

Első szemeszter

Balázs Béla a meghirdetett előadásait megtartotta; ezek „Dramaturgia” címen – Lukács Györgynek ajánlva – megjelentek 1918-ban az „Előadások a szellemi tudományok köréből” sorozat 2. köteteként.

Az ajánlás nem pusztán gesztus volt, hiszen kifejezte Balázs álláspontjának Lukács nézeteihez való kapcsolódását. Ebben a hatásban az alapmű Lukács „A tragédia metafizikája” c. munkája volt, de kimutatható mind a heidelbergi „Művészetfilozófia”, mind az ebben az időszakban születő heidelbergi „Esztétika” bizonyos gondolatainak a jelenléte is; ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy eredeti gondolatok is (mindenekelőtt Balázs „Halálesztétika” c. műve gondolatainak újrafogalmazása) lényeges szerepet játszottak a „Dramaturgia” megszületésében, Balázs Lukács álláspontját nem mechanikusan vette át, hanem sajátos megfogalmazásai által azt konkretizálta, itt-ott módosította (egyes esetekben magával Lukáccsal is vitatkozva).

Fogarasi Béla előadása, „A filozófiai gondolkodás elmélete”, minden bizonnyal összefoglalásai azoknak a filozófiatörténeti előadásoknak, amelyeket több év óta a Társadalomtudományi Társaság Szabad Iskoláján ez ideig tartott, illetve összefoglalásai ebben az időben publikált írásainak.

Fülep Lajos előadásai, „A nemzeti jelleg problémája a magyar képzőművészetben”, szintén elhangzottak; ez az előadássorozat jelent meg a „Nyugat” 1918 áprilisi és májusi, majd az 1922 februári és márciusi számaiban. A „Nyugat”-ban közölt tanulmányosorozat 1923-ban könyv alakban is megjelent „Magyar művészet” címen.

Fülep írása magasszintű művészetfilozófiai esszé; tudománytörténeti jelentősége felbecsülhetetlen, hiszen első érdemleges összefoglalása a magyar képzőművészet történetének. A Fülep által választott téma – a nemzeti jelleg, a nemzeti művészet kérdése – a polgári fejlődés egész időszakában, a legkülönbözőbb művészeti ágakban, a kor művészeti közgondolkodásában központi helyet foglalt el. Fülep a nemzeti művészet problémáját sajátosan vetette fel és oldotta meg, s ha a képzőművészet területén vannak is kapcsolódási pontok bizonyos elképzelésekkel (a szecesszió mint a nemzeti művészet stb.), álláspontja egyedülálló, melyet az irodalom vonatkozásában – Babitscsal kapcsolatban – nyomatékosan hangsúlyozott.

Alapvető különbség mutatkozik Fülep és a Vasárnap Társaság többségének a nemzeti jelleg értelmezésével és szerepével kapcsolatos álláspontjában is; míg a Vasárnap Társasághoz tartozók többsége – ahogy ezt Balázs naplóiban közvetlenül is kifejezésre juttatta – közömbös volt a nemzeti jelleg jelentőségének a felfogásában, addig a *nemzeti* és az *egyetemes* korrelációja Fülep gondolatvilágának központi problematikája volt.

³⁸ Balázs Béla naplója, 1917. május 28., uo. 98., 105.

Fülep filozófiai álláspontja is különbözött a Vasárnap Társasághoz tartozók többségének álláspontjától; Fülep határozottan objektív idealista, a szellemtudományt is módszerként és nem filozófiai álláspontként értelmezte, kritikával viszonyult a szubjektív idealizmus különböző, a Vasárnap Társaságon belül is jelentkező válfajaival szemben.

Hauser Arnold „A Kant utáni esztétika problémái” c. előadásaiból írhatta első nagyobb igényű tudományos dolgozatát, amelyet doktori disszertációnak is benyújtott, és az Athenaeum 1918-as évfolyamában „Az esztétikai rendszerezés problémája” címen publikált. A dolgozat Zalai Béla „A filozófiai rendszerezés problémája”³⁹ tanulmányának intencióit követi, ennek általánosított problémáit adaptálja az esztétikai szféra szerkezetének vizsgálatára s ennek során Kant, Fiedler és Lukács esztétikai álláspontját értelmezi. Hauser álláspontja a kanti esztétikai felfogás; Fiedler és Lukács munkásságát a kanti rendszer problémái részmozzanataként értelmezi és ennyiben eredménynek tartja munkásságukat; ugyanakkor Fiedler és Lukács álláspontját, éppen részleges érvényességük miatt, több vonatkozásban kritizálja is.

Lukács György etikai előadásainak a tartalmáról keveset tudunk; az előadásokat létrehozó okokról, a Lukácssal szembeni elvárásról több levél is tudósít.⁴⁰ Ezekből a levelekből tudjuk, hogy a vasárnap délutánokon érintett erkölcsi kérdések összefoglalását várták Lukáctól; Lukács ennek az igénynek minden bizonnyal eleget tett; előadásait vázlatosan dolgozta csak ki, ez a vázlat az „etika-szylabus” 1918 őszén még megvolt, majd elkallódott s máig sem került elő.

Mannheim Károly „Ismeretelméleti és logikai problémák” c. előadását az első szemeszter folyamán megtartotta; minden bizonnyal ezek az előadások válhattak doktori disszertációjának az alapjává, amelyet „Az ismeretelmélet szerkezeti elemzése” címen 1918-ban ő is az „Athenaeum”-ban jelentetett meg.

Mannheim előadásai problematikájának megfogalmazásában (és doktori disszertációjában) közvetlenül kapcsolódott a Zalai Béla fentebb említett írásában kifejtett gondolatokhoz, mindenekelőtt annak IV. fejezetéhez, „Az ismeretelméleti rendszer” c. részhez; Mannheim az e fejezetben vázolt programot igyekszik önállóan kifejteni; elfogadja Zalai álláspontját a rendszerek általános jellemzésével kapcsolatban (itt jegyeznénk meg, hogy túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Zalai Béla egyik úttörője volt a rendszerelmélet filozófiai megalapozásának); Mannheim Zalaival egyetértve az ismeretelméleti rendszer problematikájának a megismerés általános lehetőségének a vizsgálatát tartotta, s előadásaiban az ezzel kapcsolatos álláspontokat, illetve a lehetséges megoldásokat vázolta fel. Mannheim már több vonatkozásban itt előlegezte későbbi filozófiai fejlődését; a történeti vázlatban jelzett társadalmi talajon vállalta a „szabadonlebegő értelmiség” státusát, s ez volt a társadalmi alapja a Mannheimnél már ezen előadásaiban is jelentkező ismeretelméleti redukcionizmusnak is.

Ritoók Emma „Az esztétikai hatás problémái” címen meghirdetett előadásairól nem tudjuk, hogy megtartotta-e, és ha megtartotta, mi lett az előadások sorsa.

³⁹ Zalai Béla: A filozófiai rendszerezés problémája; „A Szellem”, I. évf. 2. sz.

⁴⁰ Schlamadinger Anna 1917. március 8-i, Ritoók Emma 1917. márc. 17-i és Antal Frigyes 1918. őszén kelt Lukács Györgyhez Heidelbergbe írott leveleiről van szó. (MTA Filozófiai Intézet Lukács Archívum.)

A szemináriumok közül *Antal Frigyes* megtartotta a „Cézanne és a Cézanne utáni festészet” címen a foglalkozásokat; *Kodály Zoltán* „A magyar népdalról” címen bejelentett foglalkozásairól nem tudunk semmit.

Második szemeszter

A Szabadiskola második szemesztere – Fogarasi Béla bevonulása miatt – 1917 késő őszen kezdődött; *Mannheim* „ugrott be” a nyitó előadás megtartására, amelyet „Lélek és kultúra” címen tartott és „programelőadásnak” nevezték el.⁴¹

Mannheim előadása nem volt „eredeti” álláspont abban az értelemben, hogy ezt ő dolgozta volna ki, és kizárólag az ő véleménye lett volna; előadásában kifejezte a Vasárnap Kör beszélgetéseinek kialakult többségi álláspontot, a beszélgetések két alaptémájával, a lélekkel és kultúrával kapcsolatos felfogásukat, amelynek legfőbb kialakítója Lukács volt; *Mannheim* legfeljebb nyomatékosabban mutatott rá a forrásokra, különösen *Zalai és G. Simmel* hatására és a Kanthoz való visszatérés történetfilozófiai és módszertani szükségességére.

Mannheim miután előadásában kifejtette a csoportosulás közös elvi platformját, felsorolta az előadókat és ismertette témáikat. Impozáns ez a névsor, *Bartók Bélától Szabó Ervinig* a korabeli magyar szellemi élet sok kiválósága szerepel. *Mannheim* e névsorból, előadásai címének megadásával a következőket emelte ki: *Fogarasi Béla*: A szellem-történet módszerei; *Lukács György*: Esztétika. *Balázs Béla*: A lírai szenzibilitás fejlődése, Magyar lírikusok (szeminárium); *Hauser Arnold*: A művészi dilettantizmus; *Antal Frigyes*: A modern festészet kompozíciójának és tartalmának kialakulása; *Szabó Ervin*: A marxizmus végső kérdéseiről; *Kodály Zoltán*: A magyar népdalról; *Bartók Béla*: Népzene és modern zene; *Mannheim Károly*: Ismeretelméleti rendszerek szerkezeti elemzése; *Varjas Sándor*: Fenomenológiai kutatások.

Azt, hogy a felsoroltak közül végül is ki tartotta meg az előadásait, pontosan nem tudjuk; a megtartott előadások sorsa is jórészt tisztázatlan ma még. Amit biztosan állíthatunk, az a következő: *Szabó Ervin* súlyos betegsége, majd 1918 őszen bekövetkező halála következtében nem tartotta meg előadását. *Balázs Béla* és *Fogarasi Béla* megtartották előadásait. *Lukács György*, *Hauser Arnold*, *Antal Frigyes* és *Varjas Sándor*, valamint *Mannheim* a második előadását is valószínűleg megtartotta, de az előadások sorsáról csak bizonyos találgatásokra szorítkozhatunk. *Bartók* és *Kodály* előadásai megtartásának a lehetőségére semmiféle adat sem utal, s nagyon valószínű, hogy ők a szabadiskolán nem tartottak előadást.

Balázs Béla előadásaiból itthon, a „Nyugat” 1919. évi 2. számában, csak az első előadás jelent meg „A hasonlat metafizikája” címmel (a többi előadás a lírai érzékenységről a „Diogenes”-ben (Wien) 1923. szept. 8-tól november 17-ig folytatódólagosan jelent meg). *Fogarasi Béla* a Szabadiskolán tartott előadását, vagy annak egy részét a Magyar Filozófiai Társaságban is megtartotta 1918. április 17-én „Az interpretáció problémája a szellemi tudományokban” címmel (ez az előadás jelent meg az „Athenaeum”, új. f. 5. 1919. számában).

Lukács, *Hauser*, *Antal*, *Mannheim* és *Varjas* előadásai megtartását azért tartjuk valószínűnek, mert (*Varjas* kivételével) mindnyájan a Vasárnap Társaság aktív tagjai voltak,

⁴¹ *Mannheim Károly*: Lélek és kultúra; „Előadások a szellemi tudományok köréből”, 1, Bp. 1918.

mert – az első szemeszterhez hasonlóan, amikor is Hauser és Mannheim előadásai 1918-ban az „Athenaeum”-ban is megjelentek – Lukács és Varjas feltételezett előadásai 1919-ben az „Athenaeum”-ban szintén megjelentek. Ez az utóbbi mozzanat azért is valószínű, mert az „Athenaeum” szerkesztősége, ahogy ezt (az új. f. 4. sz. 1918. 160. l.) bejelentették, figyelemmel kívánta kísérni a szabadiskola tevékenységét. Végül, de nem utolsósorban ezen előadások elhangzása mellett szól az is, hogy Mannheim „program-előadásában” ismertette ezek tartalmát.

Ez a második szemeszter végül is 1918 nyaráig tartott – szénhiány miatt –, hosszabb téli szünettel. A szabadiskola ezzel be is fejezte működését. Megszűnésének körülményei azonban külön magyarázatot igényelnek. Ennek megértéséhez utalnunk kell a Vasárnap Társaság és a korabeli magyar szellemi élet, elsősorban a polgári radikálisok és a Magyar Filozófiai Társaságba tömörült konzervatív-liberális erők közötti viszonyra. A jelenlegi vélekedés – amelyet, többek között Lukács későbbi nyilatkozatai is tápláltak – azt mondja, hogy a Vasárnap Társaságban csoportosulók – különösen pl. Lukács – szembenálltak, illetve közömbösek voltak ezekkel a csoportokkal szemben. A tárgyilagos vizsgálat ugyanakkor azt mutatja, hogy 1917–1918-ra vonatkozóan viszonyukat illetően egyáltalán nem ez a helyzet: Fogarasi Béla hosszú éveken át aktívan részt vett mind a polgári radikálisok Társadalomtudományi Társasága Szabadiskolájának munkájában, filozófiatörténeti előadásokat tartva, mind a Magyar Filozófiai Társaságban; Balázs és Lukács 1917-től szintén tartottak előadásokat e szabadiskolán és 1918-ra Fogarasi, Mannheim, Lukács, Balázs mind a „Huszadik század”, mind az „Athenaeum” gyakran publikáló íróivá váltak, illetve a Vasárnap Társaság valamennyi aktív tagja a Magyar Filozófiai Társaság tagjává vált.

Így érthetjük meg Balázs naplójának 1918. július 15-i bejegyzését,⁴² ahol az írja, hogy a Társadalomtudományi Társaság szabadegyetemet akar létrehozni, két fakultással, s a szellemtudományok fakultása a Szellemi Tudományok Szabad Iskolája lenne. Ez a szimbiózis azonban végül is nem valósult meg, az elképzeléseket elsodorták a forradalmi események; Balázs Béla naplójában még találunk olyan bejegyzéseket, hogy a szabadiskolát 1918 őszén is folytatni kívánták, a magyar valóság azonban meghaladta a „szellemtudományi” álláspontot, s már 1918 novemberében a forradalmi magyar értelmiség egy Szabó Ervin Kör létrehozásán fáradozott, majd 1919. március 23-án létrehozták a Szocialista Irodalmi, Művészeti és Tudományos Társaságot, talán nem is egészen véletlenül, éppen azon a helyen, az Országos Pedagógiai Szeminárium helyiségeiben, ahol a Szellemi Tudományok Szabad Iskolája is megszületett . . .

V. A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG VITÁJA A „KONZERVATÍV ÉS PROGRESSZÍV” IDEALIZMUSRÓL

A Vasárnap Társaság és a polgári radikálisok együttműködése tartalmasabban először a Társadalomtudományi Társaság 1918. március 5-én tartott ülésén valósult meg, ahol Fogarasi Béla a „Konzervatív és progresszív idealizmus” címen tartotta meg vitaindítót

⁴² Balázs Béla naplója, 1918. júl. 15., uo. 31.

referátumát.⁴³ A Vasárnap Társaság részéről – a vitaindító Fogarasin kívül – Lukács György és Fülep Lajos szoltak hozzá, de a korabeli meghívók tanúsága szerint Balázs Béla és Mannheim Károly is készült hozzászólni. Ezt a vitát az eddigiek ismeretében úgy is értékelhetjük, mint a Szellemi Tudományok Szabad Iskolája fakultásként való befogadására tett első lépést a Társadalomtudományi Társaság iskolájába.

A vitát csak a korabeli Magyarország szellemi áramlatainak az ismeretében, mindenekelőtt a Vasárnap Társaság, a polgári radikalizmus és a szociáldemokrácia történetfilozófiai koncepciójának és más eszmetörténeti jellemzőinek a fényében, valamint az általuk vallott és realizált politikai-társadalmi gyakorlat alapján ítéldhetjük meg.

Ez a vita mindenekelőtt azért volt fontos, mert Lukács és köre ebben a vitában fejtette ki kritikai álláspontját mind a polgári radikalizmus, mind a szociáldemokrácia történetfilozófiai koncepciójáról; bíralták a „természettudományos világnézetet”, a pozitivizmust, s ezek – szerintük materializmusnak tartott – különböző formáit mechanikus determinista, evolucionista jellegükért; utasították el a szociáldemokrácia opportunistá gyakorlatát, a reform-szocializmust és ezzel együtt mindenfajta reálpolitikát; fogalmazták meg programatikusan történetfilozófiai koncepciójukat, az emberi cselekvéssel, a politikával kapcsolatos filozófiai álláspontjukat, az „etikai idealizmus”-t.

Nem kívánjuk a vitát részletesen ismertetni, csak a Társaság álláspontjának a lényegére utalni. Fogarasi előadásának az volt az egyik lényeges állítása, hogy nem szükségszerű a filozófiai idealizmus és a konzervatív politika szövetsége; van „progresszív” idealizmus is, amely a progresszív politikának, a demokráciának és a szocializmusnak világnézeti alapja lehet. Ebben az esetben egy olyan politika valósulhatna meg, amely nem reálpolitika, hanem „világnézet politika”, amelynek elméleti alapja az etikai idealizmus.

Az általuk megfogalmazott etikai idealizmus lényege a kanti és fichtei etikai felfogás, lényeges pontokban kiegészítve és konkretizálva. Ők mindenekelőtt a kanti kategorikus imperatívusz formális jellegét akarták meghaladni; Fogarasi e célból a kanti–fichtei idealizmusban döntő szerepet játszott fogalmat, a méltóság fogalmát használta fel; az etikai politikának ebből fakadóan az a feladata, hogy olyan helyzeteket hozzon létre, amelyben az emberek felelősséget vállalhassanak tetteikért, mert az ember méltósága ugyanis felelőssége.

A vitában résztvevők közül a legjelentősebbek kétségkívül Szabó Ervin és Lukács György hozzászólásai voltak, Lukács hozzászólása Fogarasi előadását az „érvényesség” értelmezésében, a kanti kategorikus imperatívusz meghaladási törekvésében, formális jellegének tartalmasabbá tételében, valamint az etikai idealizmus és az arra támaszkodó politika lényegének kifejtésében mélyítette el.

Fogarasi előadása, mint mondtuk, a korabeli szociáldemokrata elmélet és gyakorlat bírálatára is irányult, ezen elmélet mechanikus determinista történetfilozófiája és a reálpolitikában jelentkező opportunizmusa ellen. Szabó Ervin gondolkodói nagyságát mutatja, hogy felszólalásában képes volt – legalábbis hozzászólása fő irányát illetően – elhatárolódni mind a korabeli szociáldemokrácia elméleti revizionizmusától és gyakorlati opportunizmusától, mind a Fogarasi által kifejtett álláspont idealizmusától. Szabó Ervin

⁴³ Az előadás vitája 1918. március 26-án és április 9-én volt. Hozzászoltak: Schlesinger Károly, Jászi Oszkár, Csizik Béla, Szabó Ervin, Lukács György, Varjas Sándor és Fülep Lajos. (Megj. HSz. I, 193–206., 314–321., 376–384., II, 92–95.)

megfogalmazásai nem mindenben pontosak, világosak, álláspontja ennek ellenére egyértelmű: fő vonalában a történelmi materializmus védelme, a vitában felvetődő kérdésekre való termékeny alkalmazása.⁴⁴ Már Fogarasi összefoglalójában igyekezett elmosni, illetve csökkenteni álláspontjuk és Szabó Ervin nézetei közötti döntő filozófiai különbséget, de még inkább később, Szabó Ervin halála után lábra kapott az az állítás, hogy Szabó Ervin az első világháború végén etikai idealistává vált. Jászi Oszkár már 1918-ban azt írta, hogy Szabó Ervin a háború alatt „egyre teljesebben és kifejezettebben” átment a filozófiai idealizmus táborába. Révai József viszont már egy 1919. június 17-i előadásában, „Szabó Ervin szerepe a munkásmozgalomban”, kimutatta e vélemény tarthatatlanságát.⁴⁵ A Társadalomtudományi Társaság itt elemzett vitája, Szabó Ervin e vitában kifejtett álláspontja is mutatja, hogy Szabó Ervin nem ment át a filozófiai idealizmus táborába.

VI. A VASÁRNPAP TÁRSASÁG MEGSZŰNÉSE: LUKÁCS GYÖRGY MORÁLFILOZÓFIÁJA; LUKÁCS FORRADALMI ÁLLÁSPONTRA VALÓ HELYEZKEDÉSÉNEK KEZDETE

Az előző részben ismertetett vita konkretizálásához, a Vasárnap Társaság további jellemzéséhez és progresszív tendenciái megmutatásához, illetve éppen a tendenciák kiteljesedése következtében létrejött megszűnése megértéséhez, meg kell vizsgálnunk Lukács György morálfilozófiáját a vonatkozó időszakban.⁴⁶

Lukács gondolatvilágában mind fontosabb helyet kaptak az etikai kérdések; a Vasárnap Társaságot közvetlenül megelőző időszakban, a tervezett Dosztojevszkij monográfia kapcsán (amelyből végül is torzóként „csak” „A regény elmélete” c. mű készült el) foglalkozott Dosztojevszkij etikai nézeteivel, az orosz anarchizmus etikájával, illetve Fichte–Kant etikai álláspontjával.

Lukács alapvető törekvése a kanti etika meghaladása volt, olyan meghaladási kísérlet, amely a kanti etikából indult ki. Lukács e törekvését általában nem fogalmazta meg határozottan, sokszor a kanti etikai álláspont kinyilvánított védelmezése során lépett túl a kanti etikán. Találkozhatunk azonban Lukácsnál olyan passzusokkal is, amelyekben egyértelműen kimondta, hogy a kanti etikán túl kell haladni.⁴⁷

Lukács a kanti etikában, a morál általánosságával, az erkölcsi személyiség cselekvéseinek a nembeliség szintjére való emelkedési törekvésével egyértelműen egyetértett; ami Lukácsot gyakorta vonzotta az a kötelességteljesítés feltétlensége volt. Lukács a kanti etikában az ember megkettőzésével, a „homo noumenon” és a „homo fenomenon” kanti

⁴⁴Schlett István: Szabó Ervin és az etikai idealizmus vitája 1918-ban; „Valóság”, 1968/10.

⁴⁵Muci Ferenc: Szabó Ervin politikai tevékenysége az első világháború idején; „Párttörténeti Közlemények”, 1968/4.

⁴⁶E részben Lukács etikai álláspontját a Vasárnap Társaság időszakában vizsgáljuk; a Lukácsról szóló írások a problémát összefüggően és kellő részletességgel nem tárgyalják (ez alól részben kivétel Heller Ágnes „A kötelességen túl. A német klasszika etikájának paradigmaticussága Lukács György életművében” c. írása, megj. „Korunk”, 1974/1.). Az összehasonlítás, a forradalmi ugrás érzékelhetővé tétele érdekében utalunk a „Taktika és etika” c. tanulmányára is, amely véleményünk szerint már nem a Vasárnap Társaság időszakához tartozó írás.

⁴⁷Levél Paul Ernsthez, 1917. márc. 11. (Magyarul megj.: „MTA II. Osztályának Közleményei”, 1972/3, 296.)

szétválasztásával sohasem tudott megbékélni; Lukácsot gyakran taszította a kanti etika kategorikus imperatívuszának formális volta. Lukács a kanti etikát úgy akarta meghaladni, hogy ezen etika alapkategóriáját, az erkölcsi törvényt, az erkölcsi kötelességet össze akarta kapcsolni az erkölcsi személyiséggel, a nembelivé emelkedett individuum közép-pontba állítása során kidolgozott etikával.

Lukácsék ezt az álláspontjukat az „etikai idealizmus” koncepciójának kidolgozásával részben megvalósították; őszinte meggyőződéssel vallották, hogy az elidegenedett világ ellentmondásaiból csak az „etikai idealizmus” által intencionált etikai személyiség képes a kivezető utat megtalálni. Ez az álláspontjuk nagy örömmel és reménykedéssel töltötte el őket, egy olyan jobb jövőre való orientáltságnak az alapjává vált, ami jelentős módon hozzájárult a forradalmi fordulatukhoz.

Lukácsékat ebben a helyzetben találta a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, az általa megindított társadalmi folyamat, az ehhez kapcsolódó forradalmi terror érvényesítésének a szükségessége, amely különösen fontos problémává tette a politika és az etika összefüggéseinek a vizsgálatát. Lukács magatartásának és álláspontjának az a paradoxona, hogy egyrészt elutasította a szociáldemokrácia által képviselt réalpolitikát, másrészt nem értette meg az új történelmi helyzetet, a leninizmus ebből fakadó következtetéseit és politikai gyakorlatának ebből az új világtörténelmi helyzetből fakadó szükségszerűségét. Lukács nem állt egyedül ezzel az értetlenségével, amelyből következett, hogy sokan a forradalmi politikát tisztán morális módon ítélték meg és ítélték el. Rövid ideig Lukács György is osztotta ezt az álláspontot, e véleményének elméleti megnyilatkozása „A bolsevizmus mint erkölcsi probléma” c. cikke volt.⁴⁸

Lukács cikkében követte az „etikai idealizmus” azon álláspontját – s ezért hangsúlyozottan eltekintett a társadalmi-politikai céloktól és viszonyoktól –, hogy a lényeges kérdésekben való döntés erkölcsi természetű. Ezért ő a bolsevizmust csak morálfilozófusként akarja megítélni s morális problémáját abban látja, hogy a demokrácia a szocializmusnak integráns része-e (s ebben az esetben képviselői csak többségbe kerülve ragadhatják meg a politikai hatalmat) vagy taktikai kérdés számára?! Lukács cikkében a bolsevizmust azért marasztalja el, mert kisebbségi erőként hódította meg a politikai hatalmat, ezzel a forradalmi politikát ő is morálisan ítélte meg, kritikájának mértéke a formális jog volt. Egyértelmű, hogy a forradalmi folyamat megítélése a régi (és lényegében polgári) normák alapján történt; ez a megítélés azonban a történelmi-társadalmi helyzet lényegének teljes nemismeréséből származott, a forradalmi folyamatnak kívülről való megítélése volt. E cikke a leninizmussal szembeni értetlensége ellenére is közeledés volt a szocializmushoz, mert nem a szocializmus eszményét, megvalósítandó céljait stb. utasította el, hanem „csak” a bolsevizmus módszerét . . .

A szocializmus lényegéhez való ilyen közeledése, amelynek legáltalánosabb oka az volt, hogy meggyőződéssé érett benne, hogy az „etikai idealizmus” intencióinak, az általa megfogalmazott problémáknak a megoldása csak a szocializmus által is hirdetett eszméként valósíthatóak meg – ez az a fordulópon, amely új szakaszt nyitott Lukács eszméi fejlődésében, erkölcsi-politikai magatartásában. Ez a lényeges, minőségileg új álláspont „A bolsevizmus mint erkölcsi probléma” c. írásában még – ha ez paradoxon is – polgári

⁴⁸ Lukács György: A bolsevizmus mint erkölcsi probléma, 1918; „Történelem és osztálytudat”, Magvető, Bp. 1971.

formában, az általa is igényelt folyamat konkrét igazságként megjelenő formája – a bolsevizmus – tagadásaként fogalmazódott meg. Miután a bolsevizmus a maga módján és eszközeivel megragadta a hatalmat és hozzákezdett az új társadalom építéséhez, helyezkedett Lukács arra az álláspontra, hogy a szocializmust meg lehet és meg kell valósítani demokratikus úton, a többség e célnak való megnyerésével. Ez az oka és ez a magyarázata, hogy Lukács inherens módon vált Saulusból Paulussá, amikor néhány hónapon belül meghaladta a fentiekben jelzett álláspontját és 1918 végén belépett a kommunista pártba.

Lukács a kommunista párt tagjaként azon kevesek egyike volt – úgy véljük, az előzőekből kiderült, hogy ez egyáltalán nem volt véletlen –, aki a marxista etika hiányát nagyon korán, a párthoz való csatlakozása pillanatától kezdve érezte, és az ebből fakadó veszélyeket megsejtette. E véleménye megfogalmazásának első jelentős dokumentuma a „Taktika és etika” c. tanulmánya volt.⁴⁹ A kommunista pártba belépett Lukácsot azonban már nem tartjuk a Vasárnap Társasághoz tartozónak; a kommunista pártba való belépés kezdete annak, hogy Lukács valóságos válaszokat adjon és reális cselekvésekkel reagáljon a Vasárnap Társaságban is megfogalmazott problémákra.

BEFEJEZÉS HELYETT

1918 végén a Vasárnap Társaság – a forradalmi folyamat és az erre adekvátan reagáló, a csoportosuláshoz tartozó tagok gyakorlati és eszmei tevékenységének a következtében – csendben, dátum nélkül, egyszerűen megszűnt; ennek egyrészt az volt az oka – ahogy ezt folyamatában igyekeztünk bemutatni –, hogy a Társaság nem volt többé alkalmas a megváltozott, forradalmivá vált helyzet felvetette problémák kifejezésére, még kevésbé a problémák megoldására, másrészt az, hogy a Társaság tagjai másutt találtak otthonra, így pl. Lukács György a kommunista mozgalomban.

Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a Vasárnap Társaság megszűnése után is ható tényező maradt. Azon túl, hogy megemlíthetjük azt, hogy a Tanácsköztársaság leverése után a bécsi emigrációban voltak bizonyos törekvések a Társaság felélesztésére (ami végül is nem járt sikerrel), mindenekelőtt azt kellene megvizsgálnunk, hogy a Vasárnap Társaság „eszmei öröksége”, a csoportosuláshoz tartozók eszmei-politikai cselekvéseinek alakulása a későbbiekben – így pl. már a Tanácsköztársaság idején – milyen hatást váltott ki, hogyan változott meg. E bonyolult és fontos probléma vizsgálata azonban már egy másik tanulmány feladata.

⁴⁹ Lukács György: Taktika és etika; „Utam Marxhoz”, Magvető, Bp. 1971.